

UOT 330.567

Əlizadə Zakir
Azərbaycan Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyası, dosent
zakiralizada@yahoo.com

AZƏRBAYCANDA SOSIAL SAHƏLƏRİN İNKİŞAFININ PROBLEMLƏRİ

Məqalədə Azərbaycanın müstəqillik əldə etdiyi dövrdən başlayaraq sonrakı illər ərzində sosial sahədə vəziyyəti nəzərdən keçirilmiş, bu dövrdə aparılmış islahatların nəticələri təhlil edilərək onların inkişaf göstəriciləri qeyd edilmişdir.

Ölkə iqtisadiyyatında və əhalinin rifah halının yüksəlməsində sosial sektorun rolu və əhəmiyyəti qeyd olunmuş, bu sahədə aparılan islahatların sürətləndirilməsi üçün əməli təkliflər verilmişdir.

Məqsəd-Azərbaycanda sosial sahələrin inkişafında mövcud problemləri araşdırmaq, bu problemlərin qiymətləndirilməsinə yeni metodoloji yanaşmasının işlənilməsi.

Metodologiya-Məqalədə iqtisadi-statistik təhlil metodundan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın nəticələri-Sosial sektorda aparılan islahatların sürətləndirilməsi üçün əməli təkliflər verilmişdir.

Açar sözlər: sosial inkişaf, elm, təhsil, səhiyyə, mədəniyyət və incəsənət, turizm, məşgullük

Giriş

Sosial inkişaf geniş bir anlayışdır və sosial sferanın fəaliyyətini əks etdirir. Sosial sfera müstəqil bir törəmə kimi tarixi inkişaf nəticəsində maddi nemətlər istehsal edən sahələrdən fərqlənən təsərrüfat və xidmət sahələrinin formalaşması zamanı baş vermişdir. Bu sferaya təhsil, səhiyyə, mədəniyyət və incəsənət, sərnişin nəqliyyatı və rabitə, bədən tərbiyəsi və idman, turizm xidməti, sosial təminat, mənzil-kommunal təsərrüfatı, maliyyə-kredit və cəmiyyətin zəruri tələbatının ödənilməsinə əks etdirən digər sosial sahələr və iqtisadi fəaliyyət növləri daxildir. Son illərdə ölkəmizdə sosial sahələrdə islahatların aparılması və dövlət büdcəsinin 40 %-ə qədərini sosial yönümlü sahələrə yönəldilməsi nəticəsində bu sahələrin inkişafı təmin edilmiş, əhalinin rifah halı yüksəlmiş və demoqrafik vəziyyəti yaxşılaşmışdır. Sosial inkişafın təmin edilməsində Azərbaycan xalqının genofondunun qorunması, miqrasiya və demoqrafiya kimi məsələlər milli təhlükəsizlik baxımından olduqca mühümdür.

1. Demoqrafik sahənin təhlili

Əhali və onun strukturu ilə bağlı kəmiyyət və keyfiyyət göstəriciləri milli gücün əsas elementləridir. Ötən il ölkə əhalisinin sayı 85651 nəfər və ya 0,9 faiz artaraq 2020-ci il yanvar ayının 1-i vəziyyətinə 10067108 nəfərə çatmışdır. Əhalinin 52,8 faizini şəhər, 47,2 faizini kənd sakinləri, 49,9 faizini kişilər, 50,1 faizini isə qadınlar təşkil edir. Ölkə üzrə əhalinin bir kvadrat kilometrə düşən sayı 116 nəfər olmuş və hər 1000 kişiye 1005 qadın düşmüşdür. 2019-cu ildə 141179 doğulan körpə qeydə alınmış və əhalinin hər 1000 nəfərinə bu göstərici 2018-ci ilə müqayisədə 14,2-dən 14,3-ə qədər artmışdır. Doğulan körpələrin 53,2 faizi oğlan, 46,8 faizi isə qız uşaqlarından ibarət olmuşdur. Ötən il ölkədə 55916 ölüm halı qeydə alınmış və əhalinin hər 1000 nəfərinə 2018-ci ilə müqayisədə ölüm səviyyəsi 5,8-dən 5,6-ya düşmüşdür. İlk məlumatlara əsasən, iqtisadi fəal əhalinin sayı 5073,8 min nəfər olmuş, onlardan 4822,1min nəfərini iqtisadi əmək fəaliyyəti ilə məşğul olan əhali təşkil etmişdir [7].

2019-cu ildə ölkə iqtisadiyyatında muzdlı çalışan işçilərin sayı 1639,1min nəfər olmuş, o cümlədən iqtisadiyyatın dövlət sektorunda 909,5 min nəfər, 729,6 min nəfər isə qeyri-dövlət sektorunda çalışmışdır. İqtisadiyyatın neft sektorunda 34,4 min nəfər, qeyri-neft sektorunda 1461,4 min nəfər çalışmışdır [7]. Müəssisə və təşkilatlarda muzdlı çalışan işçilərin 21,3 faizi məhsul istehsalı sahələrində, o cümlədən 6,3 faizi emal sənayesində, 6,2 faizi tikintidə, 3 faizi kənd

təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq sahələrində, 2,3 faizi mədənçıxarma sənayesində, 1,8 faizi elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı, 1,7 faizi su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı sahələrində məşğul olmuşdur. 2019-cı il məşğulluq xidməti orqanları tərəfindən ölkə üzrə rəsmi işsiz statusu verilmiş şəxslərin sayı 29,8 min nəfər olmuş, onların 38,3 faizini qadınlar təşkil etmişdir. İşsizliyə görə müavinətin orta məbləği 281,0 manat olmuşdur. 2019-cı ildə ölkədə 98 min yeni, o cümlədən 91,1 min daimi iş yerləri açılmışdır. Bu dövrdə yaradılmış iş yerlərinin 75,5 faizi qeyri-dövlət sektorunda olmuşdur.

2018-ci ilin yanvar-dekabr aylarında ölkə iqtisadiyyatında muzzla çalışan işçilərin orta aylıq nominal əmək haqqı 2017-cü ilin müvafiq dövrünə nisbətən 3,0 faiz artaraq 544,1 manat təşkil etmişdir. 2019-cu ildə isə 16,6 faiz artaraq 634,4 manat olmuşdur [7]. İlkin məlumatlara əsasən, 2020-cı ilin əvvəlinə ölkədə pensiyaçıların sayı 1280,0 min nəfər olmaqla ölkə əhalisinin 13 faizini təşkil etmişdir. Təyin olunmuş aylıq pensiyaların orta aylıq məbləği 300 manata çataraq orta aylıq əmək haqqının 42,3 faizini təşkil etmişdir. Cari ilin əvvəlinə 350,9 min nəfər sosial müavinət, 54,0 min nəfər Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqaüdünü və 72,0 min ailənin 296 min nəfər üzvü ünvanlı dövlət sosial yardımını almışdır. İl ərzində birdəfəlik müavinət alanların sayı 112,0 min nəfər olmuşdur. Səhiyyənin inkişafında son illər əldə edilmiş sürətli inkişaf meyli 2019-cı ildə də davam etdirilmiş, bu da öz növbəsində tibbi demografik və səhiyyə göstəricilərinin yaxşılaşması üçün zəmin yaratmışdır. Belə ki, son 10 ilin müqayisəsi göstərir ki, doğum göstəricisi əhalinin hər 1000 nəfərinə 13,9-dan 14,3-ə qalxmış, ölüm isə 6,0-dan 5,6-ə düşmüşdür. Təbii artım 7,9-dan 8,7-dək yüksəlmişdir ki, bu da Avropa ölkələri arasında ən yüksək göstəricidir [2].

2. Tibbi sahənin təhlili

Stasionar tibb müəssisələrində müalicə olunan xəstələrin ərzaq, dərman preparatları və tibb ləvazimatları ilə davamlı təchizatı işi daha da təkmilləşdirilmişdir. İstifadə olunan ən vacib dərman preparatlarının və tibbi ləvazimatların siyahısı genişləndirilərək 60-dan 166-ya çatdırılmışdır.

Ana və uşaqların sağlamlığının qorunması üzrə Dövlət Proqramının, həmçinin yenidoğulanların “Elektron sağlamlıq kartları” ilə təmin edilməsi, “Yoluxucu xəstəliklərin immunoprofilaktikası” proqramlarının ana və uşaqların sağlamlığının qorunması işində əhəmiyyətli rolu olmuşdur. Ana ölümü əmsalı 2003-cü illə müqayisədə 18,5-dən 2019-cı ildə 12,2-ə enmişdir. Yoluxucu xəstəliklərin profilaktikası sahəsində həyata keçirilən məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində nəzərəcarpacaq nailiyyətlər əldə edilmişdir. Bu xəstəliklərin profilaktikası məqsədi ilə uşaqların müasir təqvim əsasında vaxtında peyvənd olunması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu gün Azərbaycanda uşaqların yoluxucu xəstəlikdən qorunması üçün inkişaf etmiş Avropa ölkələrində olduğu kimi, 10 xəstəliyə qarşı peyvənd edilir ki, bunlardan da 4 yoluxucu xəstəliyə qarşı peyvənd məhz son 10 ildə tətbiq edilmişdir. Respublika üzrə peyvənd planı hər il təxminən 96-98 faiz yerinə yetirilir. Respublikada aparılan məqsədyönlü immunoprofilaktika tədbirləri nəticəsində əvvəllər poliomielit xəstəliyinə görə endemik sayılan Azərbaycan artıq bu xəstəlikdən azad diyara çevrilmiş və bu statusu şərəflə saxlamaqdadır. Xüsusi profilaktika vasitələri ilə idarəolunan digər xəstəliklər üzrə də yüksək nailiyyətlər qazanılmışdır. Belə ki, qızılca xəstəliyi 2003-cü ildə 1955, məxmərək 1051 hadisə olduğu halda 2018-ci ildən bu xəstəliklər qeydə alınmamış, epidemik parotit 2003-cü illə müqayisədə təxminən 6,5 dəfə azalmışdır. Difteriya xəstəliyi 2010-cu ildən qeydə alınmır. 2018-ci ildə əvvəlki ilə nisbətən ölkədə malyariya ilə xəstələnmələrin sayı 1,8 dəfə, sifilislə 37 faiz, brusellyozla 34,1 faiz, viruslu hepatit A ilə 32 faiz azalmış, difteriya, kəskin poliomielit, qızılca, məxmərək, yeni doğulmuşlarda tetanus xəstəlikləri qeydə alınmamışdır. Həmçinin, 2015-ci il ərzində 4-ü Bakı şəhərində, 55-i isə regionlarda olmaqla 59 səhiyyə müəssisəsində təmir-tikinti işləri aparılmışdır [7].

3. Təhsil sahəsinin təhlili

Azərbaycan Respublikasında təhsil sisteminin informasiyalaşdırılması üzrə Dövlət Proqramı”nın icrası olaraq təhsil sistemində informasiya-kommunikasiya infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi, elektron təhsil texnologiyalarının tətbiqinin genişləndirilməsi, təhsil sistemində idarəetmənin informasiyalaşdırılması, kadr potensialının gücləndirilməsi, normativ hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi və digər istiqamətlərdə nəzərdə tutulmuş tədbirlərin həyata keçirilməsi davam etdirilmişdir.

Təhsilin informasiyalaşdırılması sahəsində Dövlət Proqramının həyata keçirilməsi nəticəsində ölkənin ümumtəhsil məktəblərində hər 20 şagirdə bir kompyuter nisbəti təmin olunmuşdur, halbuki 2003-cü ildə bu nisbət hər 1063 şagirdə bir kompyuter təşkil edirdi.

Dövlət proqramının icrası nəticəsində 50 təhsil müəssisəsində “Elektron məktəb” layihəsi həyata keçirilməyə başlanılmış, 1700 məktəb genişzolaqlı sürətli internetlə təmin olunmuş, internetə qoşulmuş məktəblərin sayı 2003-cü ildəki 1,5 faizdən 2018-ci ildə 31 faizə yüksəlmişdir. 2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsil almalarına dair bu Dövlət Proqramı çərçivəsində ümumilikdə 3500 nəfərə yaxın xarici ölkələrin nüfuzlu universitetlərinə təhsil almağa göndərilmişdir. Bu tələbələr artıq təhsillərini başa çatdırmış və onların müəyyən hissəsi ölkəmizə qayıdaraq dövlət və özəl strukturlarda fəaliyyət göstərirlər. Azərbaycanda bakalavr və magistrlərin hazırlanmasını həyata keçirən 40 dövlət və 12 qeyri-dövlət ali təhsil müəssisəsində təhsil alanların sayı 176723 nəfər olmuşdur ki, onların da 48.2 faizini qadınlar təşkil edir. Ölkənin ali təhsil müəssisələrində Azərbaycan vətəndaşları ilə birgə 60 xarici ölkənin 3932 nəfər vətəndaşı da təhsil alır. 2019-cı ilin əvvəlinə ölkədə müxtəlif elmi-texniki xidmətlərin həyata keçirən 145 elmi təşkilat və müəssisə fəaliyyət göstərmişdir.

Ölkədə nəşriyyatının tənzimlənməsi sahəsində məqsədyönlü fəaliyyət davam etdirmiş, müxtəlif sahələrə aid 70 adda kitab nəşr olunmuş və ölkə kitabxanalarına paylanılmışdır. Azərbaycan kitabı dünyanın ən məşhur beynəlxalq kitab sərgilərində - Frankfurt, Pekin, İsgəndəriyyə, Moskva, London, İstanbul, Paris, Praqa, Varşava, Abu-Dabi, Tehran, Minsk şəhərlərində nümayiş etdirilmiş, beynəlxalq müsabiqələrdə uğurlu nəticələr əldə olunmuşdur. “Reklam mədəniyyəti-reallıq və perspektivlər. Reklam və marketing məsələlərinə müasir baxış” Bakı Beynəlxalq Elmi-praktik Konfransı və Bakı Beynəlxalq Kitab Sərgi-Yarmarkası təşkil olunmuş, sərgidə 20-dən çox xarici və 100-ə yaxın yerli nəşriyyat və poliqrafiya müəssisəsi, 15 xarici ölkə və 35-dən çox yerli reklam, marketing və turizm şirkəti, həmçinin xarici səfirlik təmsilçiləri iştirak etmişdir.

İlkin məlumatlara əsasən bu gün Azərbaycanda 31,8milyon kitabxana fondu olan 2942 kütləvi kitabxana, 2319 klub müəssisəsi, 239 muzey, 28 peşəkar teatr və 338 mədəniyyət və istirahət parkı əhaliyə xidmət göstərir. 2018-ci ildə muzeylərə gələnlərin sayı 3.2 milyon nəfər, teatrlara gələnlərin sayı isə 0.7 milyon nəfər olmuşdur. Hazırda Azərbaycanda dövlət əhəmiyyətli tarix, mədəniyyət, memarlıq, bədii və etnoqrafiya qoruqlarının sayı 28-ə çatmışdır.

4. Turizm sahəsinin təhlili

Azərbaycan Respublikası ərazisində fəaliyyət göstərən mehmanxana və mehmanxana tipli obyektlərin sayı 2018-ci ildə 596-ə çatdırılmışdır. Ölkədə “Şahdağ” və “Qəbələ” kimi iri Qış-Yay Turizm Kompleksləri uğurla fəaliyyət göstərirlər. 2019-cu ildə Azərbaycana dünyanın 193 ölkəsindən 3170,4 min və ya əvvəlki illə müqayisədə 11,3 faiz çox əcnəbi və vətəndaşlığı olmayan şəxs gəlmişdir. Gələnlərin 29,4 faizi Rusiya Federasiyası, 22,9 faizi Gürcüstan, 10,0 faizi Türkiyə, 8,1 faizi İran, 3,4 faizi Səudiyyə Ərəbistanı, 2,2 faizi Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri, 2,1 faizi Hindistan, 1,9 faizi Ukrayna, hər birindən 1,6 faiz olmaqla Türkmənistan və İraq, hər birindən 1,5 faiz olmaqla Qazaxıstan, Pakistan və İsrail, 1,2 faizi Böyük Britaniya, 11,0 faizi digər ölkələrin vətəndaşları, 0,1 faizi isə vətəndaşlığı olmayan şəxslər olmuşdur. Gələnlərin 66,6 faizini kişilər, 33,4 faizini isə qadınlar təşkil etmişdir. Ölkəmizə 2019-cu ildə gələnlərin sayında daha çox artım Türkmənistan (84,2 faiz), Hindistan (66,8 faiz), Çin (62,4 faiz), Misir (55,6 faiz), Malayziya (54,9 faiz), Səudiyyə Ərəbistanı (46,3 faiz), Macarıstan (33,6 faiz), Polşa (31,1 faiz), Özbəkistan (28,4 faiz), Qazaxıstan (25,7 faiz), Böyük Britaniya (25,5 faiz), Filippin (24,6 faiz), İspaniya (24,2 faiz),

Cənubi Koreya (19,9 faiz), Almaniya (19,2 faiz) və Gürcüstan (18,8 faiz) vətəndaşları arasında qeydə alınmışdır. Avropa İttifaqına üzv ölkələrdən gələnlərin sayı 21,3 faiz artaraq 136,5 min nəfər, MDB ölkələrindən gələnlərin sayı 9,3 faiz artaraq 1141,5 min nəfər, Körfez ölkələrindən gələnlərin sayı isə əvvəlki illə müqayisədə 0,9 faiz azalaraq 549,0 min nəfər olmuşdur. Ölkəmizə gələn əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin 58,7 faizi dəmir yolu və avtomobil, 40,5 faizi hava, 0,8 faizi isə su nəqliyyatından istifadə etmişdir. [5] Dünyanın məşhur “CNN”, “Euronews” “National Geographic”, “Travel Channel”, “BBC” və “CNBC” televiziya kanallarında respublikanın turizm potensialını əks etdirən reklam çarxları mütəmadi olaraq yayımlanmışdır [1].

Nəticə

Məqalədə sosial inkişafın təmin edilməsinə yönəldilmiş tədbirlərin həyata keçirilməsində maneələr müəyyən edilmişdir. Bunlara aşağıdakılar daxildir:

- Azərbaycan iqtisadiyyatının spesifik quruluşu ilə əlaqəli əhalinin fasiləsiz peşə təhsili proseslərinə nisbətən az cəlb olunması, həmçinin onların ixtisasının davamlı artırılmasını tələb edən məhdud və artan iş yerinin çatışmazlığı;
- kiçik biznesin təşkili və aparılması üçün institusional əngəllər;
- insan kapitalının inkişafına investisiya edə bilməməsi ilə əlaqəli maliyyə məhdudiyyətləri.

Bu sahədə həyata keçiriləcək əsas tədbirlər aşağıdakılardan ibarət olmalıdır:

- səhiyyə və təhsil sahələrinə investisiya cəlb etməklə insan kapitalına qoyulan investisiyaların həcmnin artırılması;
- ali təhsil müəssisələri üçün universitet şəhərcikləri (kampuslar) və müvafiq texnoparkların yaradılması;
- elektron təhsil texnologiyalarının tətbiqinin daha da genişləndirilməsi, müəllim və şagirdlər üçün virtual öyrənmə mühitinin formalaşdırılması;
- peşə təhsili sisteminin maddi-texniki bazasını və kadr hazırlığını beynəlxalq standartlara cavab verən səviyyədə təşkil etmək;
- təhsil sisteminin istehsal ilə əlaqəsini təmin etmək;
- əmək pensiyalarının könüllü yığım komponentlərinin tətbiqi;
- qeyri-dövlət pensiya institutlarının formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi;
- qadınların və kənd əhalisinin əmək bazarında rəqabət qabiliyyətlərinin artırılması, onlar arasında sahibkarlığın və özünüməşğulluğun inkişaf etdirilməsi, onların peşə hazırlığı və əlavə təhsilinin təmin edilməsi;
- xarici ölkələrə getmiş Azərbaycan Respublikası vətəndaşları olan ixtisaslı kadrların ölkənin iqtisadi inkişafına cəlb olunması üçün onların geriyyə qayıdışının stimullaşdırılması;
- elmin inkişafı üçün qrant fondlarının yaradılması sistemini inkişaf etdirmək, bu fondların formalaşdırılmasında sahibkarların iştirakını həvəsləndirmək.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. İlham Əliyev “İnkişaf – məqsədimizdir” çoxcildlik 95-ci kitab. Azər nəşr. Bakı, 2020
2. 2020-ci il fevralın 3-də “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019-2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”nın icrasının birinci ilinin yekunlarına həsr olunan konfransda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin nitqi.
3. “Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritələri”. 2016
4. Sosial sahələrin iqtisadiyyatı (Dərs vəsaiti). Bakı, 2016.
5. Azərbaycanın statistika göstəriciləri. Bakı: “Səda nəşriyyatı”, 2019
6. Azərbaycan-faktlar və rəqəmlər. AR DSK, 2018
7. www.stat.gov.az

Закир Ализаде

ПРОБЛЕМЫ В РАЗВИТИИ СОЦИАЛЬНЫХ СФЕР В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Резюме

В статье рассмотрена ситуация в социальной сфере в Азербайджане за последние годы, анализированы результаты реформ, проведенных за этот период, и отмечены показатели их развития.

Была подчеркнута роль и значение социального сектора в росте экономики страны и благосостояния населения и были сделаны практические предложения по ускорению реформ в этой области.

Цель - Изучить существующие проблемы в развитии социальных сфер в Азербайджане, разработать новый методологический подход к оценке этих проблем.

Методология - В статье использован метод экономико-статистического анализа.

Результат - Были внесены практические предложения по ускорению реформ в социальной сфере.

Ключевые слова: социальное развитие, наука, образование, здоровье, культура и искусство, туризм, занятость.

Zakir Alizade

PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF SOCIAL SPHERES IN AZERBAIJAN

Summary

The article considers the situation in the social sphere in Azerbaijan in recent years, analyzes the results of reforms carried out during this period, and indicates their development indicators.

The role and importance of the social sector in the growth of the country's economy and the welfare of the population were emphasized, and practical proposals were made to accelerate reforms in this area.

Purpose- to study the existing problems in the development of social spheres in Azerbaijan, to develop a new methodological approach to the assessment of these problems.

Methodology-the method of economic-statistical analysis was used in the article.

Findings- Practical proposals were made to accelerate reforms in the social sector.

Key words: social development, science, education, health, culture and arts, tourism, employment.

Rəyçi: AƏSMA-nın “İqtisadiyyat və idarəetmə” kafedrasının dosenti Ə.İ.Əliyev

Qəbul edilib: 12.04.2020